

לקראת שינוי הנוסח?

שירתו של אהרן שבתאי מדברת בפשטות, על כך שלמשורר יש מה לומר. ושהשירה יכולה לחנך או להטיף. והיא יכולה פשוט "לומר דבר מה", אך לא במתכונת של נתן זך של "רגע אחד", אלא בדרך החקירה הנמשכת

שילד, ואולם איך יעכלו - אם לנקוט לשון שבתאית טיפוסית - דפרי המהפכה את ההצהרה הבאה: "תפקידנו המטאפיזי: // להפוך / את העולם // למיתוס" (עמ' 67)?
שתי השאלות שמבנה הפואמה מעורר מאליו מעניקות לציטוטים השבתאיים האחרונים, שבהם המיתוס דר לצד התחת והדג המלוח, גוון מורכב יותר מן האדום המהפכני או מזה הטמון בפלטה הדלה של שירת הקפיטליזם המאוחר.

כשאבידן עסק ב"פזיטיביזם הסביבתי" האלתרמני הוא ראה לנגד עיניו את העורף הפיגורטיבי שניצב, כמוכן, גם בלב התקפותיו של זך על אלתרמן. שבתאי הסיר מעליו במוצהר את העול הפיגורטיבי הזה, ואולם שאלת הטמעתו של האני בסביבתו - בכלל זה, בחינת יחסי אדם-עולם בפואטיקה השבתאית; שאלה הדרושת דיון מעמיק, שאינו אפשרי במסגרת זו - אינה "נפתרת" בעולמו. היא מורכבת לא פחות מזו המאפיינת את העולם השירי הזכי, ובמובן מסוים קיימת בו אותה דחיה עקרונית של העולם החוץ-שירי. ואולם עצם התהייה הזאת, והדיון כמושגים כגון "האני" ו"אחרות ההוויה" הנלווים לה, חשובים לשירה הנכתבת כיום ממש כאוויר לנשימה.

שאלת ה"רחבות" הפואמית מעניינת לא פחות וחיונית לא פחות לכל מי שהשירה העברית עדיין אומרת לו משהו. היא חשובה, ראשית, משום שהיא מעוררת התבוננות "חיצונית" ו"פנימית" גם יחד בעולם התופעות; התבוננות פרספקטיבית, רטרופספקטיבית ואינטרוספקטיבית; התבוננות רב ממדית, שאחראית על יצירתו של אותו מרווח נשימה, שכל אדם זקוק לו בימינו. שנית, התבוננות מעין זאת מעידה, בפשטות, על כך שלמשורר המסוים יש מה לומר. היא יכולה לחנך או להטיף - עמדה שמאפיינת את הכתיבה השבתאית - והיא יכולה פשוט "לומר דבר מה", אך לא במתכונת הזכית של "רגע אחד", אלא בדרך החקירה הנמשכת - מה ששבתאי מכנה, אולי, "תפירת מעיל / אפית". שלישיית, ה"רחבות" הפואמית אינה יכולה שלא לעסוק בצורך לספר סיפור, כלומר ליצור גרטיב - גם אם הורתה בצורך לדחות את כל הנרטיבים כולם.

האם רצף לינארי כגון זה השבתאי - כלומר, טקסטים הממוספרים בסדר עולה, גם הופעתם שרירותית כביכול, ואינה מעידה אלא על הייררכיה "אנטי הייררכית" - טומן בחובו גם "משמעות" לינארית, כלומר סיפור? לדעתי, התשובה חיובית. במובן זה, איני מסכים עם קביעתו של שחר ברם (במחקרו המעניין "המבט המופנה לאחור: גל-גולי הפואמה אצל ישראל פנקס, הרולד שימל ואהרן שבתאי"), ולפיה פירוקו של "השיר הארוך" לפרגמנטים בודדים מרחיק אותו ממקורו האפי. גם עולם מפורר שיש בו רציפות הוא עולם נבנה (ואזכורי המ"קורות היווניים שנשזרו ב"פואמה הביתית", וצורפו לקובץ הנוכחי בנספח הערות אליוטי, מחזקים כמדומה תחושה זו).

דומה שמבט כולל על "הפואמה הביתית" יוכל בהחלט להגדירה "אפוס", שעניינו הוא הצורך בכתיבת אפוס. כתיבה מעין זאת, שיש לה ביטויים מעטים מדי בשירה העברית החדשה, היא כלי נשק חשוב במאבק נגד הרחבת גבולותיו של המוכר. ואפוס, כמוכן, זקוק ליותר מדג מלות.

אז בשנות השישים פירסם אהרן שבתאי הצעיר רשימה ושמה "שירתו של נתן זך" ("הארץ", 21.4.1961). היה זה אחד הנייטיונות הראשונים לנתח את אופיים האקזיסטנציאלי של שירי זך, באמצעות השוואה לעולמו של קפקא. כעבור שני עשורים פירסם שבתאי מאמר שונה לחלוטין ושמם "לקראת שינוי הנוסח" (עכ"ש 50, 1985, עמ' 57-67). מאמר הנוגע גם הוא במודל השירי הזכי, אך הפעם מנסה להתנער ממנו.

במאמר זה מאשים שבתאי את זך ביצירתו של עולם בורגני-דקרני טי, מתחנף לעצמו, עולם שאיבד את כושרו החשיבתי-הדיאלקטי, ויש להציב לעומתו "את המומנט הקלאסי, היינו את המוגדר, הסטרואטורלי, את פעולות החיים ואת חשיבת החיים" (שם, עמ' 61).
שנת פרסום המאמר "לקראת שינוי הנוסח" היא גם שנת פרסום הקובץ "ההרצאה הראשונה", שאפשר לראות בו מעין אקט החותם את "הפואמה הביתית", הפואמה הגדולה ששבתאי כתב ופירסם בהמשך כיום במשך כעשור, וכעת אפשר לבחון אותה בשלמותה, עם כינוס כל חלקיה יחד (הקובץ "בגין", שנכלל גם הוא בספר הנוכחי, ראה אור בשנת 1986).

נגב הספר הנוכחי נכתב כי יצירה גדולה זו של שבתאי "ביש" רה בשעתה על מהפכה אמיתית בשירה העברית. אפשר היה למתן את הניסוח הבומבסטי הזה (כמה מהפכות ידעה שירתנו, שלא קרה בה הרבה במשך עשורים לא מעטים), אך אין ספק כי מהלך זה של שבתאי ראוי לתשומת לב דרוכה, ויותר מזה: דומה שמסריו אמורים ליפול דווקא על אוזניהם של משוררי הרפובליקה הספרותית העכשווית.

אפשר לראות במהלך של שבתאי הרחבה של ההצהרה הזכית "ומה שעשתה לי נערה אחת לא יעשו לי כל הקלאסיקאים". ואפשר לראות בו גם ניסיון התנערות דקלרטיבי - אחד מני רבים - מן הנוסח הזכי. ואולם דומה שמה ששבתאי ביקש לחולל אז חשוב פחות ממה שיצירתו זו מסוגלת לחולל כיום. ואין אמורים הרברים דווקא ב"נוסח" עצמו, כי אם מבנה יצירה זו של שבתאי - מבנה הפואמה - ובשתי שאלות עקרוניות שמבנה זה מעורר: השאלה האחת קשורה במה שדוד אבירן כינה בשעתו (ברשימתו המבריקה על אלתרמן, "ציפור גדולה מעל העיר"), "פזיטיביזם סביבתי", כלומר בהטמעת האני בסביבתו; ואילו השאלה האחרת, בהמשך ישיר לראשונה, קשורה ביצירתה של אותה "רחבות" פואמית, באותו מרווח נשימה של האפוס, שאין לו ביטויים רבים מדי בימי אבקות השירה, שירות האינסטנט, שירת המגפון וזמר הפלנט העירוני.

בקובץ "חרא, מוות", קבע שבתאי את קביעתו המפורסמת: "אמת המידה / של התרבות // היא / באיכות החרא" (עמ' 65 בקובץ הנ"כ). אפשר לאמץ אמירות כגון זו אל חיק חרושת המהפכות העכשיות, בשל רוחן ה"קלילה" כביכול: אותה רוח אנטי-בורגנית, שכרבי שבתאי (במאמרו ובראיונות אחרים שבהם הסביר את פשר "הפואמה הביתית") אמורה היתה לחשוף את ה"מורחק" של מה שפעם כונה עור למו הרקדנטי של נתן זך, ופעם כונה עולמה הרקדנטי של תרבות המערב. גם הכרזה כגון "מקומו הטבעי // של / הדג המלוח // הוא בתחת" (עמ' 66) לכאורה הולמת את מיצגי השירה של שדרות רוט